

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบ¹

จักรินทร์ มงคลปิติกุล²

จากการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบยังคงเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ฝังรากลึกในสังคมไทย และมีความเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ โดยผู้มีรายได้น้อยมักขาดโอกาสในการเข้าถึงสินเชื่อในระบบ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาแหล่งเงินกู้นอกระบบที่คิดอัตราดอกเบี้ยสูงเกินกว่ากฎหมายกำหนด ก่อให้เกิดวงจรหนี้สินที่สะสมพอกพูนและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในภาพรวม แม้รัฐบาลจะมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาผ่านกลไกต่าง ๆ แต่ปัญหานี้นอกระบบก็ยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างเป็นระบบและตรงจุด สะท้อนให้เห็นความจำเป็นเร่งด่วนในการกำหนดยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบอย่างบูรณาการและเป็นองค์รวมต่อไป³ ทั้งนี้ การกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบมักจะพบปัญหาการใช้ความรุนแรงในการทวงหนี้ของเจ้าหนี้ด้วย ซึ่งส่งผลกระทบต่อจิตใจและความปลอดภัยของลูกหนี้ในการทำงาน หรือการใช้ชีวิตประจำวันในครอบครัว โดยปรากฏเป็นข่าวทางสื่อโทรทัศน์(ทีวี) สื่อสังคมออนไลน์ หรือ Social Media และสื่อหนังสือพิมพ์อยู่บ่อยครั้ง ซึ่งปัจจุบันผู้ศึกษา(คณิศร) เห็นว่ายังไม่มีกฎหมายที่บังคับใช้โดยตรงในการกำกับควบคุม กำกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบโดยตรง โดยปัจจุบันรัฐยังคงบังคับใช้กฎหมายทั่วไปในการป้องกันและปราบปรามผู้กระทำความผิด เช่น พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2560 ในกรณีที่มีการฝ่าฝืนการเรียกดอกเบี้ยเกินอัตราที่กฎหมายกำหนด พระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558 กรณีการทวงถามหนี้ที่ใช้ความรุนแรงหรือการทวงถามหนี้ที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย เช่น กรณีการทวงถามหนี้ที่เป็นอันตราย ชีวิต ร่างกาย เสรีภาพ ทรัพย์สิน ชื่อเสียง ซึ่งเป็นความผิดตามประมวลกฎหมายอาญา หรือกรณีการทวงถามหนี้ที่เป็นการละเมิดต่อลูกหนี้หรือบุคคลอื่นตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ นอกจากนี้ยังพบปัญหาเกี่ยวกับการฟ้องร้องดำเนินคดีของเจ้าหนี้เกี่ยวกับหลักฐานในการฟ้องคดีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 653 ที่ไม่รองรับหรือสอดคล้องกับการใช้สิทธิทางศาลโดยชอบ

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ประเสริฐ ดันศิริ และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร. กัลยา ดันศิริ และรองศาสตราจารย์สุธินี รัตนวราห

²นักศึกษาระดับปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาเขตบางนา) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

³ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, **หนี้นอกระบบในบริบทเศรษฐกิจไทย: ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์และข้อเสนอเชิงนโยบาย** (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว), 2562), หน้า 28-32.

ของเจ้าหนี้ ทำให้เจ้าหนี้มีความเสี่ยงและอาจจะไม่ได้รับการคุ้มครองรับรองตามกฎหมายอันเป็นสาเหตุให้เจ้าหนี้ต้องทวงถามหนี้ด้วยวิธีการที่รุนแรงหรือฝ่าฝืนต่อกฎหมายนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ทำการศึกษาปัญหากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบ เช่น การคุ้มครองสิทธิของคู่สัญญาทางแพ่ง กล่าวคือ การจัดทำหลักฐานในการฟ้องร้องดำเนินคดีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 653 การเรียกดอกเบี้ยเงินกู้ยืมเกินกว่าอัตราที่กฎหมายกำหนดตามพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2560 และการทวงถามหนี้ด้วยวิธีการที่รุนแรงฝ่าฝืนกฎหมายตามพระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558 ซึ่งปัญหาดังกล่าวยังคงมีอยู่และมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากบทกำหนดโทษตามพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับดังกล่าวยังไม่สามารถควบคุมระงับยับยั้งการกระทำความผิดได้ โดยพบว่าบทบัญญัติของกฎหมายที่เกี่ยวข้องยังมีปัญหาอยู่หลายประการสามารถสรุปได้ตามที่จะกล่าวต่อไปนี้

ประการแรกคือ ปัญหาเกี่ยวกับหลักฐานในการฟ้องร้องดำเนินคดีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 653 ซึ่งบัญญัติเกี่ยวกับการจัดทำหลักฐานในการฟ้องคดีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่บัญญัติไว้ว่า การกู้ยืมเงินกว่าสองพันบาทขึ้นไปนั้น ถ้ามิได้มีหลักฐานแห่งการกู้ยืมเป็นหนังสืออย่างใดอย่างหนึ่งลงลายมือชื่อผู้ยืมเป็นสำคัญ จะฟ้องร้องให้บังคับคดีหาได้ไม่ ตามบทกฎหมายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อ การฟ้องร้องคดีเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคมไทยปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ทำให้การกำหนดให้ การกู้ยืมเงินกว่า 2,000 บาทขึ้นไป หากไม่ได้ทำหลักฐานเป็นหนังสือลงลายมือชื่อผู้กู้เป็นสำคัญแล้ว จะฟ้องร้องบังคับคดีไม่ได้นั้นกลายเป็นอุปสรรคต่อการใช้สิทธิในการฟ้องคดีต่อศาลตามกฎหมายของเจ้าหนี้ ทั้งนี้ เนื่องจากการทำธุรกรรมการกู้ยืมเงินกันในสภาพตามความเป็นจริงปัจจุบันที่มีการติดต่อกู้ยืมเงินกัน วิธีการทางอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ เช่น การโอนเงินผ่านแอปพลิเคชันของธนาคาร การกำหนดหลักเกณฑ์ทางกฎหมายดังกล่าวจึงเป็นการล้าหลังไม่สอดคล้องกับวิธีการกู้ยืมที่เป็นจริงในสังคม อาจเป็นช่องว่างให้ลูกหนี้หลีกเลี่ยงการชำระหนี้โดยอ้างว่าไม่มีหลักฐานเป็นหนังสือได้ ประกอบกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้นอกระบบซึ่งเจ้าหนี้มักจะไม่ได้รับทรัพย์สินหลักประกันจากลูกหนี้ เป็นกรณีที่เจ้าหนี้ไม่มีหลักประกันในการกู้ยืมเงินทำให้เจ้าหนี้ต้องรับความเสี่ยงแต่เพียงฝ่ายเดียว หากลูกหนี้ไม่ยอมชำระหนี้คืน เจ้าหนี้ก็ไม่มีทรัพย์สินใดจะยึดมาชำระหนี้ได้ จึงไม่มีแรงจูงใจในการให้กู้ยืมอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งจากการพิจารณาและวิเคราะห์ปัญหาดังกล่าวตามแนวคิดทฤษฎี หลักการทางกฎหมายแล้วพบว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 653 มีที่มาจากความคิดในอดีตที่ต้องการให้มีหลักฐานที่ชัดเจนแน่นอนในการพิสูจน์สิทธิเรียกร้องตามสัญญา ซึ่งในสมัยก่อนการทำสัญญามักทำกันด้วยลายลักษณ์อักษรเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งตามเจตนารมณ์คือป้องกันการฟ้องร้องเรียกทรัพย์สินโดยไม่มีหลักฐาน และป้องกันข้อพิพาทในศาล รวมถึงพยานหลักฐานเท็จ แต่ปัจจุบันมีการทำสัญญาในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์มากขึ้น ซึ่งไม่มีลายลักษณ์อักษร แต่มีความน่าเชื่อถือ เช่น อีเมล ข้อความ ภาพถ่าย คลิปวิดีโอ การบันทึกเสียง เป็นต้น นอกจากนี้จากการพิจารณาพบว่าหลัก

กฎหมายและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง คือ หลัก Freedom of Contract⁴ ที่ให้เสรีภาพคู่สัญญาในการกำหนดรูปแบบวิธีการ ไม่จำกัดแค่ลายลักษณ์อักษร และตามทฤษฎี Functional Equivalent Approach ที่ให้การสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์มีผลเทียบเท่าเอกสารและหลักการพิสูจน์พยานหลักฐานควรพิจารณาถึงน้ำหนักความน่าเชื่อถือเป็นหลัก ไม่ใช่รูปแบบของหลักฐาน เช่นนี้แล้ว จึงเกิดปัญหาและผลกระทบจากการใช้มาตรา 653 ที่เป็นอุปสรรคต่อการค้าและธุรกรรมยุคดิจิทัล เนื่องจากมักไม่มีหลักฐานลายลักษณ์อักษรซึ่งคู่สัญญาที่ตกลงกันโดยสุจริตอาจเสียสิทธิในการฟ้องร้องทวงถามหนี้เพียงเพราะไม่มีหลักฐานตามที่กฎหมายกำหนด และยังไม่สอดคล้องกับแนวทางของนานาประเทศที่ยอมรับหลักฐานอิเล็กทรอนิกส์มากขึ้น เช่น มาตรา 11 แห่ง UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce⁵ จึงควรแก้ไขมาตรา 653 โดยขยายขอบเขตหลักฐานในการฟ้องร้องให้ครอบคลุมหลักฐานรูปแบบอื่น ๆ ที่มีความน่าเชื่อถืออย่างสมเหตุสมผล ทั้งเป็นการพิจารณาน้ำหนักความน่าเชื่อถือของพยานหลักฐานตามสภาพและบริบท แทนการจำกัดแค่รูปแบบ ทั้งนี้ หากมีการปรับปรุงหรือแก้ไขบทบัญญัติดังกล่าวเป็นการขยายขอบเขตหลักฐานในการฟ้องร้องให้ครอบคลุมหลักฐานในรูปแบบอื่น ๆ ที่น่าเชื่อถืออย่างสมเหตุสมผล โดยพิจารณาน้ำหนักความน่าเชื่อถือตามสภาพและบริบทของการทำธุรกรรมในปัจจุบัน ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการค้าอันดิ้นรนผ่านช่องทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์อย่างแพร่หลาย โดยไม่จำกัดอยู่เพียงแค่ตัวอักษรหรือลายลักษณ์อักษรที่ปรากฏในเอกสารกระดาษแบบดั้งเดิมเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมไปถึงข้อมูลหรือหลักฐานในรูปแบบดิจิทัลด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในยุคปัจจุบันที่มีการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ เนื่องจากบทกฎหมายดังกล่าวไม่ตอบสนองต่อพัฒนาการด้านการทำธุรกรรมรูปแบบใหม่สมควรแก้ไขให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของสังคม โดยไม่ควรจำกัดขอบเขตการทำนิติกรรมการกู้ยืมเงินให้อยู่ในบังคับตามบริบทที่แคบเกินไป และหากมีข้อพิพาททางคดีความศาลยังสามารถใช้ดุลยพินิจให้คู่ความนำสืบพยานหลักฐานเพิ่มเติมได้ จึงควรปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและมาตรฐานสากล โดยขยายความหมายของคำว่า "หนังสือ" ให้ครอบคลุมถึงข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางเทคโนโลยีในปัจจุบัน

ประการที่สองคือ ปัญหาเกี่ยวกับบทกำหนดโทษ และวิธีการเพื่อความปลอดภัย ตามพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2560 มาตรา 4 และ มาตรา 6

บทกำหนดโทษตามพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ. 2560 มาตรา 4 ถือเป็นมาตรการทางกฎหมายที่สำคัญในการป้องปรามการปล่อยเงินกู้ในระบบและการเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา ซึ่งได้บัญญัติไว้ว่า บุคคลใดให้บุคคลอื่นกู้ยืมเงินหรือกระทำการใด ๆ อันมีลักษณะเป็นการอำพรางการให้

⁴วิชญ์ เครืองาม, กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรม-สัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 22 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติบรรณการ, 2564), หน้า 187.

⁵นครเส เพชรพา, "Functional Equivalent Approach: หลักการสำคัญในการวางกรอบกฎหมายเพื่อรองรับธุรกรรมอิเล็กทรอนิกส์," วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 50, 3 (กันยายน 2563): 591-614.

กู้ยืมเงิน โดยมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้ กล่าวคือ (1) เรียกดอกเบี้ยเกินอัตราที่กฎหมายกำหนดไว้, (2) กำหนดข้อความอันเป็นเท็จในเรื่องจำนวนเงินกู้หรือเรื่องอื่น ๆ ไว้ในหลักฐานการกู้ยืมหรือตราสารที่เปลี่ยนมือได้เพื่อปิดบังการเรียกดอกเบี้ยเกินอัตราที่กฎหมายกำหนด หรือ (3) กำหนดจะเอาหรือรับเอาซึ่งประโยชน์อย่างอื่นนอกจากดอกเบี้ย ไม่ว่าจะเป็นเงิน หรือสิ่งของหรือโดยวิธีการใด ๆ จนเห็นได้ชัดว่าประโยชน์ที่ได้รับนั้นมากเกินส่วนอันสมควรตามเงื่อนไขแห่งการกู้ยืมเงิน ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ⁶ (ดอกเบี้ยเงินกู้ยืมร้อยละ 15 ต่อปีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 654)⁷ อัตราโทษที่กำหนดไว้ค่อนข้างต่ำ และไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์มหาศาลที่ผู้กระทำผิดได้รับ ที่ได้รับจากดอกเบี้ย ค่าปรับหรือค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ที่บวกเพิ่มจากอัตราปกติ การที่ผลประโยชน์สูงกว่าโทษมาก ทำให้ผู้ประกอบการธุรกิจเงินกู้ยืมกระดากใจที่จะกระทำผิดกฎหมาย เพราะแม้จะถูกจับกุมและลงโทษจำคุกหรือปรับ ก็ยังคุ้มค่างับกำไรที่ได้รับไปแล้ว จึงไม่เกิดความเกรงกลัวต่อบทลงโทษและไม่เป็นการป้องปรามที่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งบทลงโทษดังกล่าวยังไม่ได้สัดส่วนกับความร้ายแรงของการกระทำความผิด ขัดต่อหลักความได้สัดส่วน⁸ในการกำหนดโทษ การกำหนดอัตราโทษตามมาตรา 4 เป็นแบบอัตราโทษคงที่ มิได้แปรผันตามปริมาณหรือความร้ายแรงของการกระทำความผิด กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็นปล่อยเงินกู้เป็นจำนวนมากหรือน้อยเพียงใด คิดอัตราดอกเบี้ยเกินกว่ากฎหมายกำหนดมากนักน้อยแค่ไหน หรือทำให้ลูกหนี้ได้รับความเดือดร้อนมากเพียงใดก็ต้องรับโทษเท่ากันหมด คือ จำคุกไม่เกิน 2 ปี ปรับไม่เกิน 200,000 บาท ไม่เป็นไปตามหลักความได้สัดส่วนในการลงโทษที่ต้องให้มีความสอดคล้องกันระหว่างความร้ายแรงของการกระทำกับระดับของโทษที่จะลงแก่ผู้กระทำผิด มิเช่นนั้นจะไม่ก่อให้เกิดความยุติธรรมและไม่อาจป้องปรามการกระทำผิดที่รุนแรงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ส่วนวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามบทบัญญัติในมาตรา 6 ที่บัญญัติว่า เมื่อศาลพิพากษาว่าจำเลยมีความผิดแต่รอการกำหนดโทษหรือรอการลงโทษไว้ ไม่ว่าจะเป็นคำขอหรือไม่ ศาลอาจนำวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามมาตรา 39 (3) และ (5) แห่งประมวลกฎหมายอาญามาใช้บังคับโดยอนุโลม⁹ มาตราดังกล่าวแม้ไม่ใช่การลงโทษ แต่ก็เป็นมาตรการเพื่อการควบคุมกับพฤติกรรมผู้กระทำผิดไม่ให้มีการกระทำความผิดซ้ำและเพื่อปกป้องสังคมให้พ้นจากอันตราย และเป็นการป้องปรามผู้ที่คิดจะกระทำความผิดให้เกิดความเกรงกลัวต่อกฎหมายด้วย อย่างไรก็ดี บทบัญญัตินี้ดังกล่าวก็มีข้อจำกัดและก่อให้เกิดปัญหาในการบังคับใช้หลายประการ กล่าวคือ เมื่อเกิดเป็นคดีความขึ้นจริง ๆ ผู้กระทำความผิดมักจะได้รับการรอการลงอาญา หรือรอการกำหนดโทษ เช่นนี้ การกระทำความผิดเกี่ยวกับการเรียกดอกเบี้ยเกินอัตราจึงยังคงปรากฏเพิ่มสูงขึ้นและ

⁶พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ. 2560, มาตรา 4.

⁷ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์, มาตรา 654.

⁸บรรเจิด สิงคะเนติ, “หลักความได้สัดส่วน : หลักการพื้นฐานของความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ,” วารสารกฎหมายปกครอง 1, 32 (เมษายน 2556): หน้า 1-30.

⁹พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ. 2560, มาตรา 6

มีอยู่อย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ วิธีการเพื่อความปลอดภัยที่ศาลต้องใช้บังคับแก่ผู้กระทำความผิดตามพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ. 2560 มาตรา 6 ถือเป็นมาตรการเสริมในทางอาญาที่มีความสำคัญ เพื่อป้องกันมิให้ผู้กระทำความผิดซ้ำและก่ออันตรายต่อผู้อื่นหรือสังคมอีก อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในทางปฏิบัติแล้ว กลับพบว่าบทบัญญัติดังกล่าวยังมีข้อจำกัดและปัญหาที่ทำให้ไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ในการยับยั้งการกระทำความผิดซ้ำและคุ้มครองประโยชน์สาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ มาตรการตามมาตรา 6 เป็นเพียงวิธีการเสริมขึ้น แต่อยู่กับดุลพินิจของศาลที่จะสั่งหรือไม่ จะเห็นได้ว่าเป็นข้อความในเชิงให้ดุลพินิจแก่ศาล มิได้บังคับว่าศาลจะต้องสั่งเสมอไป หากศาลเห็นว่าไม่จำเป็นก็อาจไม่สั่งวิธีการเพื่อความปลอดภัยก็ได้ ดังนั้น มาตรการนี้จึงอาจไม่ได้รับการใช้อย่างนักในทางปฏิบัติ ทำให้การป้องกันการกระทำความผิดซ้ำมีประสิทธิภาพลดลงและอาจไม่ตรงตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ที่มุ่งควบคุมตัวผู้กระทำความผิดมิให้เกิดการกระทำความผิดซ้ำ หรือการก่ออันตรายจากฝ่ายเจ้าหน้าที่ปล่อยเงินกู้ในระบบ ทั้งเพื่อควบคุมพฤติกรรมอันตรายในลักษณะอื่น ๆ ที่ผู้ปล่อยเงินกู้มักกระทำต่อลูกหนี้ด้วย เช่น การคุกคาม ข่มขู่ ทำร้ายร่างกาย ยึดทรัพย์สินโดยมิชอบ ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนต่อกฎหมายเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของสังคม ดังนั้น จึงควรมีการปรับปรุงแก้ไขบทกำหนดโทษตามมาตรา 4 และวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามมาตรา 6 ให้รัดกุมและครอบคลุมมากขึ้น เพื่อให้บทกฎหมาย ดังกล่าวเป็นเครื่องมือที่ทรงพลังและมีประสิทธิภาพในการยับยั้งพฤติกรรมอันตรายของเจ้าหน้าที่ปล่อยเงินกู้ ช่วยป้องกันการกระทำความผิดซ้ำ เพื่อคุ้มครองสิทธิของลูกหนี้ และรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่มุ่งอำนวยความยุติธรรมและความปลอดภัยให้กับประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

ประการที่สามคือ ปัญหาเกี่ยวกับบทกำหนดโทษ และการเพิ่มเติมบทบัญญัติเกี่ยวกับค่าเสียหายเชิงลงโทษตามพระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558 มาตรา 41 ซึ่งบทกฎหมายดังกล่าวบัญญัติว่า มาตรา 41 บุคคลใดฝ่าฝืนมาตรา 11 (1) หรือมาตรา 12 (1) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปีหรือปรับไม่เกินห้าแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ¹⁰ (มาตรา 11 ห้ามผู้ทวงถามหนี้กระทำการทวงถามหนี้ในลักษณะเป็นการข่มขู่ การใช้ความรุนแรง หรือการกระทำอื่นใดที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ร่างกายชื่อเสียง หรือทรัพย์สินของลูกหนี้หรือผู้อื่น ¹¹ และมาตรา 12 (1) ห้ามผู้ทวงถามหนี้กระทำการทวงถามหนี้ในลักษณะที่เป็นเท็จ หรือทำให้เกิดความเข้าใจผิด กล่าวคือ การแสดงหรือการใช้ข้อความ เครื่องหมาย สัญลักษณ์ หรือรูปแบบที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นการกระทำของศาล เจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือหน่วยงานของรัฐ ¹²) บทบัญญัติดังกล่าวเป็นบทลงโทษเพื่อปราบปรามผู้กระทำความผิด¹³ และเพื่อป้องปรามการกระทำที่ฝ่าฝืนต่อกฎหมาย กล่าวคือ ต่อกรณีในการศึกษาในเรื่องนี้ บทลงโทษดังกล่าวยังไม่สอดคล้องกับ

¹⁰พระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558, มาตรา 41.

¹¹พระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558, มาตรา 11.

¹²พระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558, มาตรา 12.

¹³อังกริยา ชูตินันท์, อาญาวิทยาและทัณฑวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2566), หน้า 130.

ความร้ายแรงของการกระทำความผิด ซึ่งตามมาตรา 41 กำหนดโทษสำหรับผู้ทวงถามหนี้ที่ใช้วิธีการข่มขู่ การใช้ความรุนแรง หรือการกระทำอื่นใดที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ร่างกาย ชื่อเสียง หรือทรัพย์สินของ ลูกหนี้หรือผู้อื่นตามมาตรา 11 (1) หรือกรณีทวงถามหนี้โดยการแสดงหรือการใช้ข้อความ เครื่องหมาย สัญลักษณ์ หรือเครื่องแบบที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นการกระทำของศาล เจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือหน่วยงานของรัฐ ตามมาตรา 12 (1) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปี หรือปรับไม่เกินห้าแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ซึ่งเป็น อัตราโทษจำคุกที่ไม่สูงมากนักเมื่อเทียบกับผลกระทบที่ลูกหนี้ได้รับ เช่น ภัยอันตรายต่อชีวิต การบาดเจ็บ ทางร่างกาย หรือจิตใจ หรือความเสียหายในทางทรัพย์สิน ทั้งเมื่อเปรียบเทียบกับความร้ายแรงของการ กระทำความผิดตามมาตรา 11 (1) และมาตรา 12 (1) ซึ่งส่งผลกระทบต่ออันเป็นภัยร้ายแรงที่ลูกหนี้และบุคคล ใกล้เคียงอาจได้รับ ไม่ว่าจะเป็นความเครียด ความวิตกกังวล การบาดเจ็บทางกายและใจ บทลงโทษดังกล่าว ยังไม่ได้สัดส่วนกับผลประโยชน์มหาศาลที่เจ้าหนี้หรือผู้ทวงถามหนี้ได้รับจากการกระทำผิด อีกทั้งโอกาส ที่ผู้กระทำความผิดจะถูกลงโทษจำคุกจริงก็มีน้อย ส่งผลให้การบังคับใช้กฎหมายไม่อาจป้องปรามการ กระทำความผิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้กระทำความผิดจึงอาจหลีกเลี่ยงการถูกลงโทษและกระทำความผิดซ้ำด้วย วิธีการที่แยบยลและรุนแรงยิ่งขึ้น ดังนั้น เพื่อให้การบังคับใช้กฎหมายบรรลุเป้าหมายในการปกป้องคุ้มครอง สิทธิของลูกหนี้และรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม แต่กลับปรากฏว่ากฎหมายกำหนดอัตราโทษจำคุกไว้ ต่ำจึงไม่น่าจะเกิดความเกรงกลัวและป้องปรามการกระทำความผิดได้ดีเท่าที่ควร ผู้กระทำความผิดจึงยังคงลอยนวล และกระทำความผิดซ้ำได้อีก นอกจากนี้ บทกำหนดโทษดังกล่าวยังไม่มียกเว้นกรณีเกี่ยวกับค่าเสียหายเชิงลงโทษ (Punitive Damages) เพื่อชดเชยความเสียหายและเพิ่มเติมค่าเสียหายเชิงลงโทษ (Punitive Damages) คือ ค่าเสียหายที่ศาลกำหนดให้จำเลยชดเชยแก่โจทก์เพิ่มเติมจากค่าสินไหมทดแทนตามปกติ เพื่อลงโทษผู้ที่ กระทำละเมิดโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง ทั้งนี้ เพื่อเป็นมาตรการที่ช่วยเพิ่มความเข้มงวด ในการลงโทษ สร้างความเกรงกลัวแก่ผู้จะกระทำความผิด ทั้งเป็นการป้องปรามการกระทำความผิด ข่มขู่ยับยั้ง มิให้จำเลยหรือบุคคลอื่นกระทำความผิดเช่นนั้นอีก นอกจากนี้กรณีเกิดผลเสียหายต่อบุคคลหรือสังคม โดยรวม ควรให้ผู้เสียหายและสังคมได้รับการชดเชยเยียวยาอย่างมีประสิทธิภาพ การที่พระราชบัญญัติ การทวงถามหนี้ พ.ศ. 2558 ไม่ได้กำหนดให้มีการชดเชยค่าเสียหายเชิงลงโทษ ลูกหนี้ที่ถูกทวงหนี้โดยมิชอบ จึงไม่ได้ได้รับการเยียวยาที่เหมาะสมไม่ได้สัดส่วนกับพฤติกรรมอันเลวร้ายของเจ้าหนี้ ขาดพลังในการยับยั้ง การกระทำความผิดซ้ำ บทกำหนดโทษตามมาตรา 41 แห่งพระราชบัญญัตินี้สมควรที่จะต้องมีการแก้ไข ปรับปรุงอัตราโทษให้มีความเหมาะสมและได้สัดส่วนกับความร้ายแรงของการกระทำความผิดมากยิ่งขึ้น ทั้งสมควรกำหนดมาตรการในการเยียวยาชดเชยความเสียหายแก่ผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของการทวงถามหนี้โดยมิ ชอบ กล่าวคือ หากมีการกระทำละเมิดทางแพ่งหรือความผิดทางอาญาอันเนื่องมาจากการทวงถามหนี้ เช่น การข่มขู่ คุกคาม ทำร้ายร่างกาย หรือทำลายทรัพย์สิน ผู้เสียหายจะต้องไปดำเนินคดีแยกต่างหากตามหลักการ ทั่วไป ซึ่งนอกจากจะเป็นภาระแก่ผู้เสียหายในแง่ของค่าใช้จ่ายและเวลาแล้ว ยังไม่มีหลักประกันว่าจะได้รับ การชดเชยที่คุ้มค่า ดังนั้น จึงสมควรแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายให้มีบทบัญญัติว่าด้วยค่าเสียหายเชิงลงโทษ

(Punitive Damages) เพื่อให้ศาลสามารถสั่งให้ผู้กระทำละเมิดชดเชยค่าเสียหายเพิ่มเติมจากค่าสินไหมทดแทนตามปกติ¹⁴ อันเป็นการลงโทษและป้องปรามการกระทำอันมิชอบ อีกทั้งยังเป็นการเยียวยาผู้เสียหายให้ได้รับการชดเชยที่เหมาะสมและเป็นธรรมยิ่งขึ้นด้วย มาตรการดังกล่าวจะช่วยเสริมสร้างประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย สร้างความเกรงกลัว และยับยั้งพฤติกรรมอันเลวร้ายในการทวงถามหนี้ได้เป็นอย่างดี จึงสมควรปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติในมาตรา 41 แห่งพระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พ.ศ. 2558 ดังกล่าว

ดังนั้นเพื่อให้มาตรการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้ในระบบเกิดความเป็นธรรมแก่คู่สัญญาทุกฝ่าย เพื่อเป็นการป้องปรามหรือปราบปรามการกระทำผิดที่ฝ่าฝืนต่อกฎหมาย ทั้งเพื่อปกป้องคุ้มครองสังคม และเพื่อให้การเยียวยาผู้เสียหายหรือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการทำความผิดเกี่ยวกับการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้ในระบบให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ผู้ศึกษา(ค้นคว้าอิสระ) จึงมีข้อเสนอแนะให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งกฎหมายตามประเด็นปัญหาดังต่อไปนี้

1. ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับหลักฐานในการฟ้องร้องดำเนินคดีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 653 เพื่อกำหนดหลักเกณฑ์ของกฎหมายเกี่ยวกับหลักฐานในการฟ้องคดีเรื่องกู้ยืมเงินให้มีความชัดเจนและสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ที่เป็นสากลทั้งสอดคล้องกับการสื่อสารด้านเทคโนโลยีในยุคดิจิทัลที่มีการทำธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์อย่างแพร่หลาย ประกอบกับเพื่อให้เกิดความยุติธรรมต่อเจ้าหนี้ในการกู้ยืมเงินที่เป็นหนี้ในระบบให้ได้รับการคุ้มครองประโยชน์อย่างเป็นธรรมเกี่ยวกับการทำสัญญากู้ยืมเงินกันผ่านช่องทางอิเล็กทรอนิกส์ในยุคสมัยใหม่ ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับกฎหมายแม่แบบสากลของนานาชาติ และตามพระราชบัญญัติการทำธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ของไทย อีกทั้งเพื่อป้องกันการเสียสิทธิในการฟ้องร้องคดีของเจ้าหนี้ ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เจ้าหนี้มีความเสี่ยงในทางหนี้สูญจึงต้องทวงถามหนี้ด้วยความรุนแรงและฝ่าฝืนกฎหมาย กล่าวคือ เจ้าหนี้อาจใช้วิธีการเรียกดอกเบี้ยและการทวงถามหนี้โดยวิธีการนอกกฎหมายได้ จึงเห็นควรแก้ไขเพิ่มเติมบทกฎหมายตามที่กล่าวถึง ดังนี้

เดิม “มาตรา 653 การกู้ยืมเงินกว่าสองพันบาทขึ้นไปนั้น ถ้ามิได้มีหลักฐานแห่งการกู้ยืมเป็นหนังสืออย่างหนึ่งอย่างใดลงลายมือชื่อผู้ยืมเป็นสำคัญ จะฟ้องร้องบังคับคดีหาได้ไม่”

ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “มาตรา 653 การกู้ยืมเงินกว่าสองพันบาทขึ้นไปนั้น ถ้ามิได้มีหลักฐานแห่งการกู้ยืมเป็นหนังสืออย่างหนึ่งอย่างใดลงลายมือชื่อผู้ยืมเป็นสำคัญ หรือถ้ามิได้มีหลักฐานทางอิเล็กทรอนิกส์อย่างหนึ่งอย่างใดปรากฏชื่อผู้ยืมเป็นสำคัญ จะฟ้องร้องบังคับคดีหาได้ไม่”

¹⁴ ปกป้อง ศรีสนิท และคณะ, กฎหมายค่าสินไหมทดแทน: แนวคิด หลักเกณฑ์ และการประเมินความเสียหาย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนากระบวนการยุติธรรม สำนักงานกิจการยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม, 2566), หน้า 75.

2. ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับบทกำหนดโทษตามมาตรา 4 และวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พุทธศักราช 2560 เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการควบคุม ป้องกัน และปราบปรามการกระทำความผิดฐานเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา ในกรณีของหนี้ในระบบ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทกำหนดโทษตามมาตรา 4 ควรมีการปรับเพิ่มระดับของโทษให้สูงขึ้น เพื่อให้สามารถกำหนดบทลงโทษที่สอดคล้องกับความร้ายแรงของการกระทำความผิดได้อย่างเหมาะสม อันจะเป็นกลไกสำคัญในการปราบปรามและป้องปรามการกระทำความผิดอย่างได้ผล ตลอดจนป้องกันการกระทำความผิดซ้ำหรือการก่ออันตรายของเจ้าหนี้ในระบบ นอกจากนี้ เพื่อคุ้มครองและป้องกันภัยอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับลูกหนี้ซึ่งเป็นพยานในคดี จึงมีความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติมาตรา 6 ในส่วนที่เกี่ยวกับวิธีการเพื่อความปลอดภัย โดยควรกำหนดให้เป็นบทบังคับที่ศาลต้องสั่งใช้วิธีการดังกล่าวอย่างเคร่งครัด มิใช่เป็นเพียงดุลพินิจของศาลดังเช่นบทบัญญัติเดิม พร้อมทั้งขยายขอบเขตให้ครอบคลุมพฤติกรรมอื่น ๆ ที่อาจก่อให้เกิดอันตรายซึ่งผู้ปล่อยเงินกู้มักจะกระทำต่อลูกหนี้ด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้กฎหมายที่ได้รับการแก้ไขปรับปรุงใหม่เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการระงับยับยั้งพฤติกรรมอันเป็นภัยของเจ้าหนี้ในระบบ ป้องกันการกระทำความผิดซ้ำ คุ้มครองสิทธิของลูกหนี้ และธำรงไว้ซึ่งความสงบสุขของสังคม ซึ่งนับเป็นเป้าหมายสำคัญสูงสุดของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ที่มุ่งอำนวยความสะดวกและเป็นธรรมและความปลอดภัยแก่ประชาชนทุกคนอย่างเสมอภาค โดยควรแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติทั้งสองมาตราดังนี้

เดิม “มาตรา 4 บุคคลใดให้บุคคลอื่นกู้ยืมเงินหรือกระทำการใด ๆ อันมีลักษณะเป็นการอำพรางการให้กู้ยืมเงิน โดยมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้ ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสองปี หรือปรับไม่เกินสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “มาตรา 4 บุคคลใดให้บุคคลอื่นกู้ยืมเงินหรือกระทำการใด ๆ อันมีลักษณะเป็นการอำพรางการให้กู้ยืมเงิน โดยมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้ ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หกเดือนถึงห้าปี หรือปรับไม่เกินสองแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

เดิม “มาตรา 6 เมื่อศาลพิพากษาว่าจำเลยมีความผิดแต่รอการกำหนดโทษหรือรอการลงโทษไว้ ไม่ว่าจะมีคำขอหรือไม่ ศาลอาจนำวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามมาตรา 39 (3) และ (5) แห่งประมวลกฎหมายอาญามาใช้บังคับโดยอนุโลม”

ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “มาตรา 6 เมื่อศาลพิพากษาว่าจำเลยมีความผิดแต่รอการกำหนดโทษหรือรอการลงโทษไว้ ไม่ว่าจะมีคำขอหรือไม่ ให้ศาลนำวิธีการเพื่อความปลอดภัยตามมาตรา 39 (2) (3) และ (5) แห่งประมวลกฎหมายอาญามาใช้บังคับโดยอนุโลม ทั้งนี้ ตามสมควรแก่กรณี”

3. ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับบทกำหนดโทษ และการเพิ่มเติมบทบัญญัติเกี่ยวกับค่าเสียหายเชิงลงโทษตามพระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พุทธศักราช 2558 มาตรา 41 บทกำหนดโทษตามมาตรา 41 แห่ง

พระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พ.ศ. 2558 ยังมีอัตราโทษที่ค่อนข้างต่ำเมื่อเทียบกับความร้ายแรงของการกระทำความผิดตามมาตรา 11 (1) และมาตรา 12 (1) ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงต่อลูกหนี้และบุคคลอื่น การกำหนดโทษจำคุกไม่เกิน 5 ปี ปรับไม่เกิน 500,000 บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ จึงยังไม่สอดคล้องกับผลกระทบร้ายแรงที่อาจเกิดขึ้น อีกทั้งยังไม่ได้สัดส่วนกับผลประโยชน์มหาศาลที่ผู้กระทำความผิดได้รับ ส่งผลให้การบังคับใช้กฎหมายไม่อาจป้องปรามการกระทำความผิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการป้องกันปัญหาจึงควรแก้ไขให้อัตราโทษมีความเหมาะสมและได้สัดส่วนกับความร้ายแรงของการกระทำความผิดมากยิ่งขึ้น และพระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พ.ศ. 2558 ยังขาดมาตรการเยียวยาชดเชยความเสียหายแก่ผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของการทวงถามหนี้โดยมิชอบ หากมีการกระทำละเมิดทางแพ่งหรือความผิดทางอาญา ผู้เสียหายจะต้องดำเนินคดีแยกต่างหากซึ่งเป็นภาระในแง่ค่าใช้จ่ายและเวลา โดยไม่มีหลักประกันว่าจะได้รับการชดเชยที่คุ้มค่า จึงควรแก้ไขเพิ่มเติมให้มีบทบัญญัติเรื่องค่าเสียหายเชิงลงโทษ (Punitive Damages) เพื่อให้ศาลสามารถสั่งให้ผู้กระทำละเมิดชดเชยค่าเสียหายเพิ่มเติม อันเป็นการลงโทษ ป้องปราม และเยียวยาความเสียหายอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม ซึ่งจะช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย สร้างความเกรงกลัว และยับยั้งพฤติกรรมอันเลวร้ายในการทวงหนี้ได้ดียิ่งขึ้น จึงเห็นควรปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติมาตรา 41 แห่งพระราชบัญญัติการทวงถามหนี้ พ.ศ. 2558 ดังนี้

เดิม “มาตรา 41 บุคคลใดฝ่าฝืนมาตรา 11 (1) หรือมาตรา 12 (1) ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินห้าปีหรือปรับไม่เกินห้าแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ”

ขอเสนอแนะให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “มาตรา 41 บุคคลใดฝ่าฝืนมาตรา 11 (1) หรือมาตรา 12 (1) ต้องระวางโทษจำคุกตั้งแต่หนึ่งปีถึงเจ็ดปี หรือปรับไม่เกินห้าแสนบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ในกรณีที่ศาลเห็นสมควรกำหนดให้ผู้กระทำความผิดชดเชยค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้เสียหาย ให้ศาลกำหนดค่าสินไหมทดแทนในเชิงลงโทษด้วยก็ได้ แต่ทั้งนี้ ค่าเสียหายเชิงลงโทษที่ศาลได้กำหนดให้นั้นต้องไม่เกินกว่าสองเท่าของค่าปรับตามคำพิพากษาของศาลในคดีดังกล่าว”

เอกสารอ้างอิง

- นคเรศ เพชรผา, "Functional Equivalent Approach: หลักการสำคัญในการวางกรอบกฎหมายเพื่อรองรับ
ธุรกรรมอิเล็กทรอนิกส์," วารสารนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 50, 3 (กันยายน 2563): 591-614.
- บรรเจิด สิงคะเนติ, "หลักความได้สัดส่วน : หลักการพื้นฐานของความชอบด้วยรัฐธรรมนูญ," วารสาร
กฎหมายปกครอง 1, 32 (เมษายน 2556): หน้า 1-30.
- ปกป้อง ศรีสนิท และคณะ, กฎหมายค่าสินไหมทดแทน: แนวคิด หลักเกณฑ์ และการประเมินความเสียหาย,
พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนากระบวนการยุติธรรม สำนักงานกิจการยุติธรรม
กระทรวงยุติธรรม, 2566), หน้า 75.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ, หินน้ำอกระบบในบริบทเศรษฐกิจไทย: ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์และข้อเสนอเชิง
นโยบาย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว), 2562), หน้า 28-32.
- วิษณุ เครืองาม, กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยนิติกรรม-สัญญา, พิมพ์ครั้งที่ 22 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติ
บรรณการ, 2564), หน้า 187.
- อঞ্জรียา ชูตินันท์, อาชญาวิทยาและทัณฑวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2566), หน้า 130.
- พระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา พ.ศ. 2560.
- พระราชบัญญัติทวงถามหนี้ พ.ศ. 2558.
- ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.